

KAYYÜM NÂSİRİ

Bunların dışında *Coğrafya-yı Kebîr* (Kazan 1894), *Coğrafya-yı Kebîr* (I-II, Kazan 1898-1899) ve *İstılâhât-ı Coğrafya* (Kazan 1900) Nâsiri'nin önemli eserleri arasında yer alır. Sözlük çalışmalarını ise *Tatarca-Ruşça Lugat* (Kazan 1878), *Lugat-ı Rus* (Kazan 1892), *Lehçe-i Tatarı I* (Kazan 1895) teşkil eder. Eğitimle ilgili olarak *Akâid Risâlesi* (Kazan 1867), *Ahlâk Risâlesi* (Kazan 1884), *Ahlâk Risâlesi-Kebîr* (Kazan 1890), *Terbiye Kitabı* (Kazan 1891) ve *Otuz Vaaz* (Kazan 1897) adlı eserleri bulunmaktadır. Bir kısmı ders kitabı mahiyetinde tarih, halk sağlığı, şifalı bitkiler, marangozluk vb. konuları işleyen diğer eserleri arasında *Boş Vakit* (Kazan 1860), *Şecere-i Mübârek-i Peygamber* (Kazan 1860), *Hesaplık* (Kazan 1873), *Menâfi-i A'zâ ve Kânûn-ı Sıhhat* (Kazan 1873), *Tevârih-i Enbiyâ* (Kazan 1884), *Zübdetün min tevârihi Rus* (Kazan 1890), *İlm-i Zirâat* (Kazan 1892), *Havâss-ı Nebatât* (Kazan 1893), *İlm-i Hendese* (Kazan 1895), *İcek* (Kazan 1895), *Kavâid-i Lisân-ı Arab* (Kazan 1896), *Sanâyi-i Ulfaniye* (Kazan 1900) sayılabilir. Edebî türden kitapların başta geldiği tercümeleleri *Kırk Vezir* (Kazan 1868), *Kırk Bakça* (Kazan 1880), *Ebû Ali Sina Hikâyesi* (Kazan 1881, 1975), *Kâbusnâme* (Kazan 1884, 1898, Rusça trc. O. Lebedava, Kazan 1886) ve *Cevâhirü'l-hikâyât*'tir (Kazan 1886). Hayatta iken bastıramadığı Kazan Tatarları'nın etnografyasına ait Rusça makaleleri ve çeşitli hâtıraları Ali Rahim tarafından yayımlanmış (*Kayyum Nâsiri'nin Munaarça Basılmayan Eserleri*, Kazan 1926), çeşitli eserlerinden yapılan seçmeler de basılmıştır (*Saylanma Eserler*, Kazan 1956). Nâsiri'nin ayrıca Kazan Tatarları'nın etnografyası, mitolojisi ve halk edebiyatıyla ilgili henüz yayımlanmamış yedi Rusça makalesi bulunmaktadır.

Yazarın 3000 yılına kadar olan hicrî tarihleri milâdîye çevirme ve Rusya'da güneşin doğuşuyla ilgili çalışmalarının olduğu (Rusya'nın özellikle kuzey bölgelerinde yaşayan müslümanların bazı vakit namazlarını kılmamaları sebebiyle böyle bir eser hazırlama ihtiyacını duymuştur) *Kâbusnâme*'nin arka kapağında belirtilmektedir. *Miftâhu'l-Kur'ân* adıyla hazırladığı hacimli bir Kur'an indeksi ölümünden sonra kaybolmuştur. Yayımlanmamış *Tevârih-i Bulgarıye*, *Destân-ı Cengiz Han* ve *Aksak Timur*, *Tatar Destanları* gibi eserlerinin yanı sıra Pugaçev isyanlarını anlatan bir kitabı da bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cemaleddin Validov, *Oçerk İstorii Obrazovanosti i Literaturi Tatar*, Oxford 1986, s. 68-70, 201-203; Zeki Velidi, "Mercani'nin Bir Eseri Toğrusunda Kayyum Nasiri", *Mercani*, Kazan 1915, s. 582-589; *Kayyum Nasiri Mecmuası*, Kazan 1922; Abdullah Battal, *Kazan Türkleri*, İstanbul 1925, s. 184-190; Abdurrahman Sadi, *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Kazan 1926, s. 43-48; *Kayyum Nasiri (1825-1945) Materialı Nauçnih Sessiy, Posvyaşçennih 120-Letiyu so Dnya Pojdeniya*, Kazan 1948; Muhammed Gaynullin, *Kayyum Nasiri (Saylanma Eserler)*, Kazan 1956; a.mlf., *Tatar Edebiyatı XIX Yöz*, Kazan 1957, s. 127-241; *Tataristan ASSR Tarihi*, Kazan 1970, s. 236-238; *Vidayuşçıysya Prosvetitel-Demokrat Kayyum Nasiri*, Kazan 1976; Ahmet Temir, "Kuzey Türk Edebiyatı (Tatar-Başkurt)", *TDEK*, s. 514; a.mlf., *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri*, Ankara 1991, s. 26, 29-32; a.mlf., "Abdülkayyum Nasiri'nin Hayatından Yapraklar", *Kazan*, sy. 9, Eylül-Kasım 1972, s. 18-23; Tamurbez Devletşin, *Souyet Tataristan'ı* (trc. Mehmet Emircan), Ankara 1981, s. 52-55; Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara 1985, s. 12-13, 32, 164-165; Rızaeddin bin Fahreddin, "Abdülkayyum Nasiri", *Şura*, sy. 21, Orenburg 1912, s. 641-645; Nureddin İşayef, "Abdülkayyum Nasiri Hakkında Hatıralar I", a.e., sy. 22 (1912), s. 694; Hadi Tahiri - Muhammed Kemal, "Abdülkayyum Nasiri Hakkında Hatıralar II-III", a.e., sy. 23 (1912), s. 719-720; F. H., "Abdülkayyum Nasiri ile Musahabe", a.e., sy. 24 (1912), s. 745-748; Alimcan İbrahimov, "Kayyum Nasirinin Vafatına Egerme El Tula", *Tataristan*, sy. 113 (19 Mayıs 1922); Saadet Çağatay, "Abdülkayyum Nasiri", *DTCFD*, X/3-4 (1952), s. 147-160; E. Lazzarini, "Gadidism at the Turn of the Twentieth Century: A View from within", *Cahiers du monde russe et soviétique*, XVI/2, Paris 1975, s. 245-277; C. Lemerrier-Quequejay, "Abdul Kayum Al-Nasyri: A Tatar Reformer of the 19th Century", *CAS*, sy. 4 (1983), s. 109-132; Abdürreşid İbrahim, "Tam Kırk Sene", *Yeni Japon Muhbiri*, sy. 20, Tokyo 1933, s. 15-16; BSE, XVII, 312; Ömer Faruk Akün, "Gülner Hanım", *DA*, XIV, 244, 247.

İSMAİL TÜRKÖĞLU - İBRAHİM MARAŞ

KAZÂ

(القضاء)

İlâhî takdirin zamanı gelince gerçekleştirilmesi anlamında bir terim
(bk. KADER).

KAZÂ

(القضاء)

Vakti içinde yerine getirilmeyen bir ibadetin, daha sonra ifa edilmesi anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "bir şeyi sona erdirmek" mânasına ve bunun açılımı mahiyetinde "hüküm vermek, ihtiyacı gidermek, borcu ödemek, bildirmek, tamamlamak, ilişği

kesmek, öldürmek" gibi anlamlara gelen kazâ kelimesi, fıkıh terimi olarak yargılama hukukunda bütünüyle yargı erkini ve yargı kararını, borçlar hukukunda bir borcun yerine getirilmesini, ibadetler alanında vakit içinde ifa edilmesi gereken ibadetlerin vakit çıktıktan sonra yerine getirilmesini ifade eder. Kelimenin birinci terim anlamı hüküm ve türevleriyle kısmen keşişirken son iki anlamı "dinî veya hukukî bir yükümlülüğün yerine getirilmesi" mânasında bulunduğu için eda ve ifa terimleriyle belli bir anlam birliği taşır.

Kur'an-ı Kerim'de kazâ kelimesi ve türevleri elliyi aşkın âyette sözlükteki geniş anlam yelpazesine paralel bir zenginlikte kullanılır. Kelimenin ilâhî iradeye veya beşerin fiiline atf yapılarak ve birbiriyle anlam iç içeliği de olacak şekilde hüküm vermek (Yûnus 10/93; Meryem 19/35; en-Neml 27/78; el-Ahzâb 33/36; ez-Zümer 39/42), emretmek (el-İsrâ 17/4, 23), karar vermek ve kararlaştırmak (el-Bakara 2/117; Âl-i İmrân 3/47; el-En'âm 6/2), öldürmek (el-Kasas 28/15), işi bitirmek (el-En'âm 6/8; ez-Zuhuruf 43/77), tamamlamak (el-Kasas 28/28, 29), yerine getirmek (el-Hac 22/29; el-Ahzâb 33/23), ilişği kesmek (el-Ahzâb 33/37) mânalarında, ayrıca edâ ile eş anlamlı olarak ibadetlerin ifası mânasında (el-Bakara 2/200; en-Nisâ 4/103; el-Cum'a 62/10) kullanıldığı görülür. Hz. Peygamber'in hadislerinde de kazâ kelimesi ve çeşitli kipleri aynı şekilde zengin bir kullanıma sahip olup ibadetlerin yerine getirilmesi, borçların ödenmesi ve yargılama anlamlarında sıkça kullanılmıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "kzy" md.). Kelimenin gerek sözlük mânasının gerekse Kur'an ve hadislerdeki kullanımının daha sonraki dönemlerde ortaya çıkacak terim anlamına zemin hazırladığı anlaşılmaktadır.

"Yargılama hukuku ve yargı kararı" anlamıyla kazâ fıkıhta ayrı bir ilim dalı teşkil etmiş ve bu alanda zengin bir literatür doğmuştur (bk. KAZÂ [adli]; EDEBÜ'İ-KÂDÎ). "Borçlanılan edimin gereği gibi yerine getirilmesi" mânasıyla kazâ borçlar hukuku terimi ise de bu mânayı ifadede edâ ve ifa daha çok yaygınlık kazanmıştır (bk. EDÂ; İFÂ). İbadetler alanında edâ bir ibadetin gerektiği şekilde ve zamanında yerine getirilmesini, bunun karşılığı olan kazâ ise vakti içinde yerine getirilmeyen ibadetin vakti dışında ve gerektiği şekilde yerine getirilmesini ifade eder. Bunun için de ibadetlerin kazâsı konusu şer'î hükümle bağlantısı ve emrin yerine getirilmiş olup olmaması açısından fıkıh usu-

lünde, mükellefin vaktinde yerine getiremediği ibadet borcunu ne zaman ve ne şekilde yerine getireceğine çözüm üretmek amacıyla da fûrû-i fıkıhta ele alınmıştır.

Fıkıh Usulünde. Edâ ve kazâ kavramları, “vücûbun sâkit olması ve dinî - hukukî bir borcun hak sahibine teslimi” anlamında buluşması sebebiyle birbirinin yerine mecazen de kullanılmakla birlikte esasen usulde farklı iki kategori oluşturur. Fıkıh usulünde “ibadetlerin yerine getirilmesi” mânasıyla kazâ, mütekellimîn (Şâfiî) metoduyla kaleme alınan usul kitaplarında şer’î hüküm bahsinde incelenir. Kazâ, vaktin şer’î hükmün sebebi olması bakımından vaz’î hükmü ilgilendirir ve bu açıdan edâ - kazâ şeklinde ikili ayırım yapılır. Konu vâcib ve vâcibin yerine getirilmesi yönünden ise teklifi hükümle ilgili olup bu açıdan edâ iade ve kazâ şeklinde üçlü bir ayırımdan söz edilir. Dinî ve hukukî bir yükümlülüğün yerine getirilmesi konusu, dille ilgili usul kuralları ve lafzın şer’î hükme delâleti bahsinin alt bölümünü teşkil eden emir bahsinin merkezinde yer aldığından edâ ve kazâ konusu, fukaha (Hanefî) metoduyla telif edilen usul kitaplarında hukukî borçların yerine getirilmesini de kapsayan bir genişlikte emir bahsinde ele alınmış, kazânın emrin yerine getirilmesiyle ve emredilen şeyle ilgili tartışılmıştır.

Usulcüler, belirli bir vakit içinde yerine getirilmesi gereken bir ibadetin ister kasten isterse unutarak olsun vakti çıktıktan sonra ifa edilmesinin gerçek anlamda kazâ olarak adlandırılacağı hususunda görüş birliği içindedir. Buna karşılık hasta ve yolcu durumundaki kişilerin oruç tutmama ruhsatını kullanmalarında olduğu gibi emredilen ibadetin vakti içinde yerine getirilmesi mükellefin gücü dahilinde olduğu halde edâ edilmemesine dinen ruhsat verilmesi veya hayız gören bir kadının ramazan orucunu tutmaması örneğinde görüldüğü gibi ibadetin belirlenen vakit içinde ifa edilmesini engelleyen şer’î bir yasağın bulunması ya da baygın kişinin namaz vaktini geçirmesinde olduğu gibi akılla kavranabilecek bir engel sebebiyle vücûbun sebebi gerçekleştiği halde edânın geciktirilmesi hallerinde yapılan ifaya ne ad verileceği konusu ise tartışmalıdır. Azınlıkta kalan bir grup, söz konusu durumlarda mükelleften edânın vücûbunun sâkit olmasını dikkate alarak bu durumun mecazen kazâ şeklinde isim-

lendirilmesi gerektiğini ifade ederken Hanefî ve Şâfiî usulcülerinin çoğunluğu bunun gerçek anlamda kazâ olarak adlandırılması gerektiği görüşündedir. Çünkü bir ibadetin vakti içinde ifasına edâ, birinci ifadaki eksiklik sebebiyle vakti içinde yapılan ikinci ve tam ifaya iade adı verildiğinden kazâ ile edâ ve iade arasında ayırıcı ölçüt vakit olmaktadır.

Şâfiî usul âlimleri kazâyı, “ister dar zamanlı isterse geniş zamanlı olsun ibadetin belirlenmiş olan vaktinin dışında edâ edilmesi” şeklinde tanımlarken Hanefî usulcülerini, “emir sebebiyle sabit olan vâcibin mislinin vakit çıktıktan sonra teslimi” ya da “vâcibin mislinin dinen belirlenen vaktinin dışında teslimi” şeklinde tanımlarlar. Bu tanıma göre vâcib kategorisinin dışında kalan mendup ve nâfileler için kazâ gerekli değildir. Diğer taraftan Hanefî usulcülerini edâyı kâmil, kâsır ve kazâyı benzeyen edâ şeklinde üçe ayırmalarıyla da bağlantılı biçimde kazâyı “mâkul misliyle”, “mâkul olmayan misliyle” ve “edâyı benzer” olmak üzere üçe ayırırlar. Burada mâkul nitelendirmesi “akılla bulunabilir ve kavranabilir” anlamındadır. Vaktinde edâ edilmeyen farz namazın ya da orucun sonradan aynen yani namaz kılarak ve oruç tutarak kazâ edilmesi birinci, yaşlı bir kişinin ramazan orucunu tutmaya gücünün yetmemesi sebebiyle fide vermesi ikinci, bayram namazına imam rûkûda iken yetişen kimsenin rûkûdunu kaçırmamak için tekbirleri rûkûda alması da üçüncü tür kazâyı örnek teşkil eder. Hanefîler, kazâyı ibadetlerin yanı sıra muâmelât alanındaki borç ve görevlerin yerine getirilmesini de içine alacak bir kapsamla ele aldıklarından bu ayırımı muâmelâta da uygular ve gasbedilen ya da telef edilen malın misliyle ya da kıymetiyle tazmin edilmesini mâkul misliyle kazânın örneği olarak zikrederler. Ancak bunlardan misliyle tazmin mâkul misliyle kazânın kâmil olanını, kıymetiyle tazmin ise kâsır olanını teşkil eder. Böyle olduğu için de kâmil kazâ imkânı varken kâsır kazâyı gidilmez. Menfaatlerin malla tazmin edilmemesi ilkesi de arada şekil ve mâna yönüyle mümâselet bulunmadığı gerekçeyle bu zeminde ele alınır (Serahsî, I, 56-57). Hatâen işlenen cinayetlerde can veya organ kısıtı yerine diyet ödenmesi mâkul olmayan misliyle kazânın, nikâhta gayri muayyen bir kıymet malın mehîr tayin edilip sonra ondan vasat cinsinin kıymetinin ödenmesi edâyı benzeyen kazânın örneğidir.

İslâm hukukçuları, vakti içinde yerine getirilmeyen vâcib bir ibadetin kazâsının edâyı vâcib kılan ilk emirle mi gerekli olduğu yoksa bu konuda yeni bir emrin mi bulunması gerektiği konusunda farklı görüşlere sahiptir. Hanefîler’in dışında kalan ve aralarında Şâfiî ile Mu’tezilî âlimlerin de bulunduğu çoğunluk, şâriin hitabını mükellefe yöneltirken emredilen fiilin bu konudaki bir maslahat sebebiyle belirli bir vakit içinde yerine getirilmesini talep etmesi suretiyle vakti bir âlâmet olarak belirlediğini ve bundan dolayı vakit çıktıktan sonra emredilen şeyin yapılmasının bu maslahata aykırı olabileceğini ifade eder. Nitekim Gazzâlî, namazın kılınmasıyla ilgili mutlak emrin namaz vakti çıktıktan sonra kazâ edilmesi gerektiği anlamına gelmeyeceğini ifade ederek vakti çıktıktan sonra kılınan bir namazın vakit içinde edâ edilen namazın aynısı olmayacağını ve kazâyı gerekli kılan yeni bir emrin gelmesi gerektiğini söyler (*el-Menhûl*, s. 120). Iraklı Hanefî fakihleri de ibadetin edâsının emir sebebiyle vâcib kılındığını, ibadetlerin bilinebilmesi konusunda aklın herhangi bir dahlinin sözü olmadığını, emri ihtiva eden nas belirli bir vakitle kayıtlı ise ibadetin bu vakit içinde yerine getirilmesi gerektiğini belirterek kazânın edâyı vâcib kılan emrin dışında başka bir delille gerekli olacağı görüşündedir. Hanefî hukukçuların çoğunluğu ise edâyı vâcib kılan sebebin ortadan kalkması durumunda mâkul olmayan misliyle kazâ için yeni bir sebebi gerekli görürken mâkul misliyle kazânın edâyı gerekli kılan delille gerektiğini savunur. Vaktinde kılınmayan namazın, tutulmayan orucun vakti dışında yerine getirilmesi mâkul misliyle kazâ olduğundan yeni bir delil gerekmez ve edâdan önce vaktin çıkması vâcibin edâsını düşürmez. Asıl amaç vaktin kendisi olmayıp ibadetten maksat Allah’a yakınlık ve O’nu tâzimdir. Bu da vaktin geçmesiyle ortadan kalkmaz. Hanefîler, ayrıca mükellef ibadeti belirlenen vakitte yerine getirdiğinde kendisinden talep edilen şeyi edâ etmiş olacağını, vakit çıktığı takdirde vâcibin zimmette borç olarak kalacağını ve kazâ edilmesi suretiyle zimmetten düşmesi gerektiği görüşündedir. Bazı Şâfiî ve Hanbelî hukukçular da aynı görüştedir. Bu görüş ayrılığı edânın mâkul misliyle kazâsı durumunda (vaktinde kılınan namazla vaktinden sonra kılınan namaz arasındaki benzerlik gibi) söz konusudur. Mâkul olmayan misliyle kazâ durumunda ise kazânın gerekliliği için yeni bir nassa ihtiyaç

KAZÂ

olduğu hususunda görüş birliği vardır (Abdülazîz el-Buhârî, I, 139). Diğer taraftan kazânın edâyı gerektiren ilk emirle gerekli olduğunu söyleyenler, hasta ve yolcu durumundaki kimselerin tutamadıkları orucun kazâsının âyetle (el-Bakara 2/184), namazın kazâsının ise Hz. Peygamber'in "Kim unutarak ya da uyuyakalarak namazını geçirirse hatırladığında hemen kılsın; zira o vakit kaçırdığı namazın vaktidir" (Buhârî, "Mevâkîit", 37; Müslim, "Mesâcid", 314-316) şeklindeki hadisiyle sabit olduğunu ifade ederler.

İbadetlerde. Kazânın tanımında vakit ve vücûbiyet önemli iki unsur olduğundan ibadetlerde kazâ konusu da ağırlıklı olarak belli bir vakit içinde ifası gereken farz namaz ve oruç, kısmen de hac ibadeti açısından ele alınmıştır. İbadetlerin kazâsı mümkün olan ve olmayan veya kazâsı için sınırlı vakit bulunan ya da bulunmayan şeklinde bazı ayırimlara tâbi tutulmasında bu unsurlar göz önüne alınır (İzzeddin İbn Abdüsselâm, I, 202, 205, 216-217). Cuma namazı, revâtib sünnetler, kûsûf ve husûf (güneş ve ay tutulması) namazları, kurban, zekât ve nezir veya nâfile namazlar gibi ibadetlerde kazânın söz konusu olmayışı bu iki unsurun birlikte tam gerçekleşmemesi sebebiyle açıklanır. Vakit daha az önem taşıdığı için fitır sadakasının vakti geçtikten sonra verilmesine edâ mı kazâ mı deneceği fakihler arasında tartışmalıdır. Şâriin belli bir zaman dilimi içinde edâ edilmesini istediği mukayyed (muvakkat) ibadetler dar zamanlı ve geniş zamanlı olmak üzere ikiye ayrılır. Mükellefin belirlenen zaman diliminde aynı cinsten ikinci bir ibadet yapması mümkün olmayan oruç ibadeti birincisine, belirlenen vakit içinde aynı cinsten başka ibadetlerin yapılmasının mümkün olduğu farz namazlar, bayram ve cuma namazları ikincisine örnek teşkil eder. Diğer taraftan ibadetlerin dinen belirlenen vakitlerde yerine getirilmesine edâ, eksik olarak edâ edilen bir ibadetin vakti içinde yeniden ifasına ise iade adı verilir. Edânın meşrû bir mazeret bulunmadıkça vaktinden sonraya bırakılması câiz olmaz. Vakitli vâciplerin kazâsının geciktirilmeden yerine getirilmesi gerekir. Bu sebeple Şâfiiler ve Hanbelîler, ramazan orucunu vaktinde tutmayan kimsenin kazâsını bir sonraki ramazana kadar geciktirmesi durumunda günahkâr olacağı görüşündedir. Hanefîler ise ramazan orucunu meşrû bir mazerete dayalı olarak tutmayan kimsenin kazâsını dilediği zaman yerine getirebileceğini, ancak kasten oru-

cunu terkeden kimsenin kazâyı geciktirmesinden dolayı günahkâr olacağını belirtirler.

Geniş anlamıyla nâfile grubunda yer alan namaz ve oruçların belli bir vakitte edâsı gerekmediği ve ifası ihtiyarî olduğu için bunların kural olarak kazâsı da gerekmez. Bununla birlikte esasen vâcip olmayan bir ibadete başlanmış olup yarıda kalmışsa, Hanefî ve Mâlikîler bu başlamanın nâfile ibadeti vâcip hale getirmiş olacağından hareketle o ibadetin yeniden ifa edilmesini gerekli görürler. Bu ikinci ifa namazda vakit içinde ise edâ, vakit çıktıktan sonra kazâ olarak adlandırıldığı gibi oruçta da kazâ adını alır. Mâlikîler'e göre adanan itikâf gibi başlanmış ve yarım bırakılmış itikâfın da kazâ edilmesi gerekir.

Belirli zaman dilimleri içerisinde yerine getirilmesi gereken namaz, oruç, hac gibi ibadetlerin vakti çıktıktan sonra ne şekilde telâfi edileceği konusu mükelleflerin bilmesi gereken hususlar arasında yer almaktadır. Vaktinde kılınamayan namaza "fâite" adı verilir. "Elden kaçırılmış, yakalanamamış namaz" anlamına gelen bu adlandırma aynı zamanda müslümanın kasten namazını terketmeyeceğini, haklı bir mazereti bulunmadığı sürece vakti içinde edâ edeceğini de ima eder. Namaz belirli vakitlerde yerine getirilmesi gereken farz bir ibadet olduğu için herhangi bir mazeret olmaksızın tembellik ve ihmal sebebiyle namazı vaktinde kılmayan kimse günahkâr olur. Hz. Peygamber, "Biriniz uyuyakalır veya unuttur da bir namazı vaktinde kılamazsa hatırladığı zaman o namazı kılsın; o vakit kaçırdığı namazın vaktidir" (Buhârî, "Mevâkîit", 37; Müslim, "Mesâcid", 314-316); "Uyku ihmal değildir. İhmal ancak uyanıklık halinde olmalıdır. Sizden biri namazını unuttur veya uyku yüzünden kılamazsa hatırladığı zaman onu kılsın" (Müslim, "Mesâcid", 311; Ebû Dâvûd, "Şalât", 11) meâlindeki hadisleriyle uyuyakalma ve unutmayı mazeret olarak kabul etmiştir. Nitekim Resûl-i Ekrem ve bazı sahâbîler birlikte yaptıkları bir yolculukta gece vakti konakladıkları yerde uyuyakalmışlar, uyandıkları sırada güneşin doğmuş olması üzerine sabah namazını güneş doğduktan sonra kılmışlardır (Buhârî, "Mevâkîit", 35; Müslim, "Mesâcid", 309; Ebû Dâvûd, "Şalât", 11). Hz. Peygamber'in hadislerinde namazın uyku ve unutma durumunda vakti çıktıktan sonra kılınabileceğinin ifade edilmiş olmasını, bunun dışında bir sebe-

bin, özellikle de kasten terketmenin zikredilmemiş olmasını dikkate alan, aralarında Dâvûd ez-Zâhirî ve İbn Hazm'ın da bulunduğu bazı fakihler, bu iki mazeretin dışında tembellik ve ihmal sebebiyle bile rek kılınmayan namazın kazâsının gerekmediğini, namazın kazâsının belli mazeretlere tanınmış bir ayrıcalık olduğunu, bu kişilerin ise buna lâiy olmayıp ancak tövbe ve istiğfar etmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir.

Hanefîler de dahil fakihlerin büyük çoğunluğu ise uyku ve unutma sebebiyle vaktinde kılınamayan namazın vakit dışında kılınması istendiğine göre bilerek kılmama halinde öncelikle kazâ icap edeceği, bilerek terkedilen namazın Allah'a karşı borç olarak kaldığı ve gecikmeli de olsa ödenmesinin gerektiği, ancak bu kimsenin namazını kasten terketmesi sebebiyle günah işlediği, namazın kazâsının bu günahı ortadan kaldırmadığı, bunun için de ayrıca tövbe edilmesinin gerekli olduğu görüşündedir. Hadiste kasten bozulan farz orucun kazâsının emredilmiş olması da bir başka delildir (Buhârî, "Şavm", 30-31; "Keffârât", 2, 4). Bu görüş, fıkıh usulünde mâkul misliyle kazânın edâyı gerektiren delille gerektiği görüşüyle temellendirildiği gibi hadislerde bu konuda açıklama yer almaması, Hz. Peygamber'in müslümana böyle bir davranışı yakıştıramadığı için zikretmemiş olması, kazânın en azından fiilî tövbe ve dua yerine geçeceği ve mağfirete vesile olabileceği gibi tezlerle desteklenir. Çoğunluğa ait bu görüşün devamı olarak vaktinde kılınmamış olan beş vakit farz namazların kazâsı farz, vitir namazının kazâsı vâciptir. Sünnet namazlar kazâ edilmemekle birlikte başka bir namazın vakti girmediği sürece kazâ edilebilir. Meselâ sabah namazının farzı ile birlikte sünneti de vaktinde kılınmamışsa o günün öğle namazı vaktinden önce farzla birlikte kazâ edilir. Başlandıktan sonra tamamlanmadan yarıda kesilen veya bozulan herhangi bir nâfile namazın kazâsı da Hanefî ve Mâlikîler'e göre vâciptir.

Meşrû bir mazeret sebebiyle namazın kazâyı bırakılması günah olmaz. Düşman korkusu veya bir hastanın tedavisiyle meşguliyet böyledir. Nitekim Hz. Peygamber Hendek Gazvesi'nde namazlarını terhis etmiş ve gecenin ilerleyen vaktinde bu namazları sırasıyla kıldırıştır (Buhârî, "Mevâkîit", 36, 38). Hayız ve nifas hallerinde kadınlardan namaz borcu düştüğünden bu sürede kılınmayan namazla-

rın kazâsı gerekli değildir. Aynı şekilde beş vakit namaz süresince veya daha fazla devam eden akıl hastalığı, baygınlık ve koma halinde de geçen namazların kazâsı gerekmez. İrtidad hali de buna kıyas edilir. Ancak Şâfiîler'le bir rivayette Ahmed b. Hanbel tövbe edip İslâm'a dönüş yapan mürtede kazâyı gerekli görür. Hanbelîler'de ayrıca, düşman ülkesinde müslüman olup namazın farzîyetini bilmeyen kimsenin, bulûğa ermemiş de olsa akıllı küçüğün ve uzun süre baygın kalan kişinin geçen farz namaz ve oruçlarını kazâ etmesi gerektiği görüşü ağırlıktadır.

Hanefîler'e göre kazâya kalmış bir namaz, vakti içindeki edâ ediliş şekline göre kılınır. Meselâ yolculuk esnasında dört rek'atlı bir namazı kaçırın kimse bu namazı ikametgâhına döndükten sonra kazâ ederken de iki rek'at olarak kılar. Aynı şekilde normal zamanda kazâya kalmış olan bir namaz seferde iken kazâ edilecek olsa dört rek'at olarak kazâ edilir. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise kazâ namazı kılınırken kazânın yapılacağı yer ve zaman dikkate alınır. Seferî olan kimse kazâya kalmış dört rek'atlı namazı iki rek'at olarak kazâ eder. Fakihlerin çoğunluğuna göre farz namaz kazâ edilmeden önce ezan ve kamet okunur. Katılanların niyetleri aynı namaz olmak şartıyla kazâ namazı cemaatle kılınabilir ve kıraatin açıktan yapıldığı namazlarda imam açıktan okur. Şâfiîler kıraatin açık veya gizli olmasında da kazâ vaktini esas alırlar.

Üzerinde altı vakitten daha az kazâ namazı borcu olan kimseye "sâhib-i tertîb" veya "ehl-i tertîb" adı verilir. Bu adlandırma namazların özürsüz olarak aksatılmadan düzenli biçimde kılınmasına işaret eder. Bu kimsenin hem vakit namazı ile kazâ namazları arasında hem de kazâya kalan namazları arasında tertibe riayet etmesi gerekir. Hz. Peygamber'in Hendek Gazvesi'nde kılmadığı dört vakit namazı daha sonra sırasıyla ve vakit namazından önce kılmış olması, tertip sahibinin namazları kılarken sırayı gözetmesi konusunda delil olarak gösterilir. Hanbelî mezhebine göre kazâ namazı sayısı çok olsa da tertibe uyulması gerekir. Şâfiî mezhebinde ise kazâ namazları arasında ve kazâ namazı ile vakit namazı arasında tertibe uyulması sünnettir. Kazâya kalan namazların sayısının vitir dışında altı vakit ve daha fazla olması ya da vakit namazının kılınışı sırasında kazâya kalmış namazı olduğunun hatırlanmaması durumlarında tertip düşer. Tertip düştük-

ten sonra kazâ için belirli bir vakit kalmaz ve mekruh vakitler dışında istenildiği zaman kazâ namazı kılınabilir. İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre tertip düştükten sonra tekrar tertip sahibi olunmaz.

Üzerinde kazâ namazı borcu olan kimsenin sünnet veya nâfile namaz kılmasının hükmü fakihler arasında tartışmalıdır. Kazâya kalmış namazı kazâ etmenin nâfile namazdan önemli ve öncelikli olduğu kural olarak benimsense bile Hanefî mezhebinde ağırlıklı görüş, vakit namazlarıyla birlikte kılınan düzenli nâfilelerin (revâtib sünnetler) bu kuralın dışında olduğu ve bu sünnetlerin kazâ namazı kılmak gerekçesiyle terkedilmeyeceği yönündedir. Hanefî mezhebine göre kişi kazâ namazlarını kıldığı gibi sünnetlerini de kılmalıdır. Şâfiî mezhebine göre ise kazâ borcu olan kimsenin bunları yerine getirmeden sünnet ve nâfile namaz kılması câiz değildir. Mâlikîler'e göre nâfile ile meşgul olarak kazâyı geciktirmek günahıdır. Fakat üzerinde kazâ borcu olanlar sabah namazının sünneti, vitir, bayram ve tahiyetü'l-mescid gibi sünnetleri kılabilirler. Hanbelî mezhebine göre de kazâ borcu olanların nâfile ile meşgul olması câiz değildir. Fakat farzlarla beraber kılınan sünnetleri ve bu hükümde olan sünnet namazları kılabilirler.

Hastalık, yolculuk, hayız, nifas vb. meşrû mazeret sebebiyle ya da kasten ramazan ayından bir gün veya daha fazla oruç tutmayan kimselerin bunları kazâ etmeleri gerektiğinde fakihler arasında görüş birliği bulunmaktadır. Kefâret, adak ya da başladıktan sonra bozulmuş olan nâfile oruçların da kazâsı gereklidir. Şâfiî âlimleri, başladığı halde tamamlanmamış olan oruçların kazâsının gerekli olmadığı görüşündedir.

Belirli bir zaman dilimi içinde yerine getirilmesi icap eden "muvakkat" ibadetlerden biri olan hac diğer vakitli ibadetlere göre daha özel bir konuma sahiptir. Tavaf, şeytan taşlama, kurban gibi hac menâsiki vakitle ilişkisi bakımından namaza benzemesi, yani bu ibadetlerin edâsı için belirlenen vakit, hem bu ibadete hem de aynı cinsten diğer ibadetlere imkân vermesi sebebiyle geniş zamanlı ibadet grubuna girer. Diğer taraftan bütünüyle hac ibadeti oruca benzediğinden dar zamanlı ibadet kategorisiyle de ilgilidir. Bu sebeple Hanefî âlimleri hacı üçüncü bir şık şeklinde "zü'ş-şebeheyn" olarak ifade ederler. Hac ibadetinin bu özel konumu dikkate alındığında hac menâsikinin ikinci

defa ifasına iade, bozulan haccın sonraki yılda tekrar ifasına ise kazâ denilir. Bu isimlendirmenin mecaz olduğu görüşünde olan âlimler de vardır. Diğer taraftan farz olan hac veya adanmış bir hac ya da umre niyetiyle ihrama giren kimsenin bunların tamamlanmasını engelleyen bir durumun meydana gelmesi (ihâr) sebebiyle ihramdan çıkması halinde bu ibadetleri kazâ etmesinin gerekliliği konusunda fakihler görüş birliği içindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "kzy" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1234-1235; Wensinck, *el-Mu'cem*, "kzy" md.; Buhârî, "Mesâcid", 311, "Mevâkit", 35-38, "Şavm", 30-31, "Keffârât", 2, 4; Müslim, "Mesâcid", 309, 311, 314-316; Ebû Dâvûd, "Şalât", 11; Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'* (nşr. Abdülmecid Türkî), Beyrut 1408/1988, I, 250-255; Serahsî, *el-Uşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1372 → Beyrut 1973, I, 44-59; Gazâlî, *el-Müstasfâ*, [baskı yeri ve tarihi yok], I, 320-328; a.m.f., *el-Menhûl* (nşr. M. Hasan Heyto), Dimaşk 1400/1980, s. 120; Alâeddin es-Semerkanî, *Mizânü'l-uşûl* (nşr. Abdülmelik es-Sa'dî), Bağdad 1407/1987, I, 167-169, 340-343; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 155-163; Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl* (nşr. Tâhâ Câbir el-Ulvânî), Beyrut 1992, I, 116-119; İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-aḥkâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), I, 202, 205, 216-217; Nevevî, *Şerhu Müslim*, V, 181-193; Tûfî, *Şerhu Muḥtaşari'r-Ravza* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Beyrut 1407/1987, I, 447-449; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul 1308, I, 133-165; Teftâzânî, *et-Telvîḥ*, Kahire 1377/1957, I, 160-166; Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ* (nşr. Abdülkâdir Abdullah Halef el-Ânî), Küveyt 1413/1992, I, 332-336; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr*, II, 62-72; M. Sellâm Medkûr, *Mebâhişü'l-ḥüküm inde'l-uşûliyyin*, Kahire 1379/1959, s. 74-77; Muhammed el-Hudari, *Uşûlü'l-fikḥ*, Kahire 1389/1969, s. 39-41; Vehbe ez-Zühaylî, *Uşûlü'l-fikḥi'l-İslâmî*, Dimaşk 1986, I, 56-58; M. Ebû'l-Feth el-Beyânûnî, *el-Hükümü't-teklîfi fi's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Dimaşk 1988, s. 121-123, 156-160; Hüseyin Atay, "Din Kolaylıktır", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Kayseri 1986, s. 13-40; sy. 5 (1988), s. 11-30; Ali Bardakoğlu, "İade", a.e., XIX, 227-228; "Kazâ'ü'l-fevâ'it", *Mu.F.* XXXIV, 24-46.

KÂMİL YAŞAROĞLU

KAZÂ

(القضاء)

Yargılama hukuku ve yargı kararı anlamında fıkıh terimi.

Türkçe'de kazâ şeklinde telaffuz edilen kadâ kelimesi, Arapça'da masdar olarak "sona erdirmek" anlamı etrafında toplanabilecek şekilde "hüküm vermek, ihtiyacı gidermek; borcu veya ibadeti ifa etmek; bildirmek, tamamlamak, ilişki kesmek; öldürmek", isim olarak da "hüküm,